

Olsztyn, dn. 25.09.2019 r.

Prof. dr hab. Arkadiusz Żukowski,
Instytut Nauk Politycznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie
e-mail: arkadiusz.zukowski@uwm.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Judyty Bielanowskiej pt. „Erozja przywództwa politycznego I sekretarzy KC PZPR”, Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 2019, ss. 513 (promotor: dr hab. Arkadiusz Czwolek, prof. UMK)

Problematyka przywództwa politycznego w ostatnich dekadach stanowi jedno z ważniejszych wyzwań badawczych politologii. Problematyka ta zwłaszcza w kontekście badania jej w odniesieniu do reżimów autorytarnych i totalitarnych w dalszym ciągu sprawia trudności nie tylko metodologiczno-teoretyczne, ale także analityczne.

Treść rozprawy wpisuje się w dyscyplinę nauki o polityce i administracji, w zakresie przedmiotowym i podmiotowym odnosi się do najnowszej historii Polski. Z politologicznego punktu widzenia analizuje wieloaspektowo przywództwo polityczne w okresie funkcjonowania PZPR.

Przedmiotem analizy jest przede wszystkim erozja przywództwa politycznego I sekretarzy KC PZPR: Bolesława Bieruta, Edwarda Ochaba, Władysława Gomułki, Edwarda Gierka, Stanisława Kani i Wojciecha Jaruzelskiego.

Autorka wyszła ze słusznego założenia, iż system polityczny PRL od samego początku podlegał nieustannej ewolucji, od totalitaryzmu w czasach stalinowskich, przez autorytaryzm w okresie gomułkowskim, aż po stopniową, ale reglamentowaną demokratyzację, poczynając od 1976 roku (początki opozycji politycznej), z przerwą związaną ze stanem wojennym (1981-1983), a kończąc na zmianie systemowej zapoczątkowanej w 1989 roku. Słusznie też przyjęła, że relacje pomiędzy I sekretarzem KC PZPR a elitą rządzącą miały wymiar personalny, zwłaszcza ze względu na cechy oraz jakość ich zdolności przywódczych. Pozytywnie należy się odnieść do pozostałych założeń badawczych Autorki.

Jednym z ważniejszych pozytywów rozprawy jest wysoki poziom merytoryczny sformułowanych pytań i hipotez badawczych i dlatego też warto je przytoczyć. W rozprawie

Z

postawiono jedno główne, a przy tym bardzo istotne pytanie badawcze: jaka jest zależność pomiędzy erozją przywództwa politycznego I sekretarzy KC PZPR, której ostatecznym rezultatem była zmiana personalna na tym stanowisku, a wyczerpywaniem się konsensusu istniejącego pomiędzy I sekretarzem KC PZPR a elitą rządzącą, klasą rządzącą i masami społecznymi? Na jego podstawie sformułowano dojrzałą, przy tym interesującą poznawczo główną hipotezę badawczą: w im większym zakresie dochodzi do wyczerpywania się konsensusu, tym szybciej przebiega erozja przywództwa politycznego I sekretarzy w następującej strukturze: I sekretarz KC PZPR – elita rządząca – klasa rządząca – masy społeczne.

Katalog sześciu szczegółowych pytań i hipotez badawczych jest następujący:

1. Jaka jest zależność pomiędzy przebiegiem erozji charyzmy przywódczej a jej wpływem na posłuszeństwo ze strony „drużyny wodza” wobec I sekretarza? Im szybciej przebiega erozja charyzmy przywódczej, tym szybciej następuje odmowa posłuszeństwa ze strony „drużyny wodza” wobec I sekretarza.

2. Jaka jest zależność pomiędzy istnieniem znaczącej (tzn. skutecznej w podejmowanych przez siebie działaniach zmierzających do zmiany ekipy rządzącej) kontrelity w ramach aparatu partyjno-państwowego, a trwaniem posłuszeństwa ze strony elity rządzącej wobec przywódcy? W im większym zakresie dochodzi do powstania znaczącej kontrelity w ramach aparatu partyjno-państwowego, tym posłuszeństwo ze strony elity rządzącej wobec przywódcy jest mniejsze.

3. Jaka jest zależność pomiędzy redukcją znaczenia totalitarnej gnozy politycznej a możliwością utrzymania jednolitej wizji rzeczywistości społeczno-politycznej? W im większym stopniu następuje redukcja znaczenia totalitarnej gnozy politycznej, tym bardziej ograniczona jest możliwość utrzymania jednolitej wizji rzeczywistości społeczno-politycznej.

4. Jaka jest zależność pomiędzy istnieniem tożsamości interesów elity rządzącej i klasy rządzącej a odmową posłuszeństwa ze strony klasy rządzącej względem elity? Im szybciej następuje rozpad tożsamości interesów elity rządzącej i klasy rządzącej, tym szybciej przebiega odmowa posłuszeństwa ze strony klasy rządzącej.

5. Jaka jest zależność pomiędzy możliwościami artykulacji i agregacji interesów politycznych ze strony mas społecznych a istnieniem interesów klasy rządzącej? W im większym stopniu umożliwia się artykulację i agregację interesów politycznych masom społecznym, tym bardziej zredukowany zostaje interes klasy rządzącej.

6. Jaka jest zależność pomiędzy procesem nabywania podmiotowości politycznej przez masy społeczne a zdolnością utrzymania ich w posłuszeństwie przez klasę rządzącą? Im

7

szybciej przebiega proces nabywania podmiotowości politycznej przez masy społeczne, tym trudniej klasie rządzącej utrzymać je w posłuszeństwie względem siebie.

Ramy chronologiczne rozprawy dotyczą lat 1944-1990 i są merytorycznie uzasadnione. Cezurę początkową stanowi data objęcia przez Bolesława Bieruta, późniejszego I sekretarza KC PZPR (od 15 grudnia 1948 roku jako przewodniczący PZPR, a od 17 marca 1954 roku I sekretarz KC PZPR), funkcji przewodniczącego Krajowej Rady Narodowej w dniu 31 grudnia 1944 roku. Natomiast cezurą końcową jest formalne zakończenie funkcji I sekretarza KC PZPR przez Wojciecha Jaruzelskiego i objęcie przez niego urzędu prezydenta (29 lipca 1989 roku). W badaniach w zasadzie nie ujęto ostatniego I sekretarza KC PZPR Mieczysława Rakowskiego, który sprawował tę funkcję od 29 lipca 1989 roku do 29 stycznia 1990 roku.

Jak słusznie uzasadnia Autorka przywództwo polityczne M. Rakowskiego nie było analizowane ze względu na brak występowania wobec jego osoby wyróżnionych mechanizmów wewnątrzsystemowych (tj. walk frakcyjnych/wewnątrzpartyjnych, rozbicia spójności klasy rządzącej i wystąpień mas społecznych), a przynajmniej nie miały one tak fundamentalnego znaczenia dla erozji sprawowanej przezeń władzy jak w przypadku pozostałych I sekretarzy KC PZPR, których na skutek działania tychże mechanizmów, zastępowały kolejne postaci. W odróżnieniu od nich odsunięcie od władzy M. Rakowskiego wiązało się raczej bezpośrednio z upadkiem systemu politycznego PRL, aniżeli z występowaniem określonych tendencji wewnętrznych. Natomiast przedmiotem analizy były relacje pomiędzy M. Rakowskim a W. Jaruzelskim.

W rozprawie przyjęto sprawdzone i tradycyjne podejście metodologiczne. Podstawowe znaczenie miała analiza treści źródeł pierwotnych i wtórnych. Istotną rolę spełniała metoda komparatystyczna, dzięki której można było zdiagnozować podobieństwa i różnice w zakresie modeli (typów) wodzostwa prezentowanych przez poszczególnych I sekretarzy KC PZPR. Mimo, że Autorka nie wspomniała w treści rozprawy, wykorzystała z powodzeniem także metodę systemową, historyczną, instytucjonalno-prawną i decyzyjną.

Rozprawa składa się z czterech problemowych rozdziałów. Ich dopełnieniem są: Wstęp, Zakończenie i Bibliografia. Dołączono też streszczenie w języku angielskim (*Summary*), które nie zostało ujęte w Spisie treści.

Zarówno struktura jak i treść rozprawy ogniskuje się wokół I sekretarza KC PZPR i jego ścisłego otoczenie politycznego.

Wstęp napisany został zgodnie z przyjętymi założeniami dla rozpraw doktorskich. Ma słusznie wydzieloną strukturę wewnętrzną, po wprowadzeniu w zasadniczą problematykę i

2

uzasadnieniu wyboru tematu, składa się on z następujących elementów: Pytania badawcze, Pytania i hipotezy szczegółowe, Obszar badawczy, Metody badawcze, Dobór i selekcja źródeł, Stan badań, Struktura pracy.

Rozdział I pt. „Erozja przywództwa politycznego: (przegląd krytyczny literatury)” ma charakter wybitnie wprowadzający i w założeniu ma być podstawą teoretyczno-metodologiczną do dalszych procedur badawczych, bazującą na źródłach i literaturze przedmiotu.

Autorka słusznie, dokonując typologii idealizacyjnej przywództwa politycznego, wyszła od koncepcji prawomocnego panowania Maxa Webera, a następnie wykorzystała koncepcje Jamesa McGregora Burnsa przywództwa transformacyjnego z koniecznym uwzględnieniem rzeczywistości społeczno-politycznej PRL. Właściwa była w tym względzie konstatacja, że przywództwo polityczne I sekretarzy KC PZPR miało jednak charakter antytransformacyjny, co miało na celu utrzymanie zwolenników w stanie ciągłego uprzedmiotowienia. Pozytywem było też sięgnięcie do ustaleń Margaret G. Hermann, a także Annabel De Hoogh, Lindret Leura Greer i Deanne Den Hartog w celu uznania I sekretarzy KC PZPR za przywódców politycznych. Uzasadnienie takiego ich traktowania, mimo funkcjonowania w Polsce Ludowej systemu totalitarnego, a zwłaszcza autorytarnego, znalazła w ustaleniach także wśród innych, w tym polskich badaczy.

W dalszej części tego rozdziału dokonano wnikliwej konceptualizacji i operacjonalizacji kategorii „przywództwa politycznego” w reżimach niedemokratycznych w powiązaniu z pojęciem „erozji” (m.in. dyktatury, dyktatora, autorytarnego władcy, charyzmy), co uprawomocniło stosowanie tych kategorii w rozprawie. Na podkreślenie zasługuje odwołanie się do licznych badań naukowców o światowej renomie.

Następne trzy rozdziały dotyczą *clou* problemu badawczego postawionego w tytule rozprawy.

Rozdział II pt. „Relacje między I sekretarzem KC PZPR a elitą rządzącą” odnosi się do konkretnego aspektu tych relacji. Istota przywództwa politycznego została ujęta poprzez charyzmę przywódczą i jej wpływ na tzw. drużynę wodza, tzn. na elitę rządzącą/władzy, co należy uznać za pożądaną procedurę badawczą. Ważnym była analiza formowania się kontrelity w ramach aparatu partyjno-państwowego na tle frakcyjności wewnątrzpartyjnej.

Koniecznym było dokonanie na wstępie rozstrzygnięć terminologicznych dotyczących „elity”, „elity rządzącej” i „elity władzy” (m.in. według G. Wrighta Millsa) i ich adaptacja do warunków systemu politycznego PRL oraz konceptualizacji i operacjonalizacji pojęcia „charyzma polityczna/przywódcza”, słusznie rozumianego jako cecha osobowości w

aktywności politycznej. Celnie ukazano różnice między charyzmą autentyczną a pseudocharyzmą, charyzmą okolicznościową/sytuacyjną czy charyzmą przywódczą a kultem przywódcy. Merytorycznie przedstawiono proces rutynizacji (powszednienia charyzmy politycznej), ważny także w systemach totalitarnych i autorytarnych. Podjęto także udaną próbę klasyfikacji poszczególnych działaczy partyjnych do najbliższego i najbardziej zaufanego kręgu politycznego I sekretarza KC PZPR czyli tzw. drużyny wodza (np. u Bolesława Bieruta byli to Jakub Berman i Hilary Minc, a u Edwarda Ochaba brak było takich osób, z kolei u Władysława Gomułki byli to Andrzej Werblan, Grzegorz Korczyński i Ignacy Loga-Sowiński). Ponadto kompetentnie przedstawiono proces formowania się kontrelity w ramach aparatu partyjno-państwowego, m.in. geneza, przyczyny, tło i przebieg tworzenia się ruchów odśrodkowych (frakcyjnych) w PZPR, dążących do zmiany na stanowisku I sekretarza KC PZPR i popierania na tym stanowisku swojego kandydata, m.in. zanalizowano, posługując się pojęciem „terroru autoagresywnego” walkę o władzę pomiędzy B. Bierutem a W. Gomułką i ich zapleczem politycznym, walki frakcyjne pomiędzy grupą „puławską” i grupą „natolińską”, przesilenie polityczne w 1968 roku i aktywność „partyzantów” pod wodzą Mieczysława Moczara, działalność grupy „katowickiej/śląskiej” skupionej wokół Edwarda Gierka, postawę „intrygantów z Biura Politycznego” w 1980 roku, działania „drużyny” Wojciecha Jaruzelskiego oraz przedstawicieli „betonu partyjnego” w 1981 roku, a także partyjnych „liberałów w latach 80.

W Rozdziale III pt. „Relacje między elitą rządzącą a klasą rządzącą” dokonano rozróżnienia między elitą a klasą rządzącą w PRL i zanalizowano te wzajemne relacje. Wartościowe były rozważania terminologiczne i *stricte* analityczne nad klasą rządzącą/nomenklaturą w PRL. Na podkreślenie zasługuje zdefiniowanie „totalitarnej gnozy politycznej” (koncepcja Erica Voegelina) i przyjęcie konkretnego rozumienia tego terminu w odniesieniu do uwarunkowań systemowych PRL), a następnie ukazanie jego znaczenia dla budowania jednolitej wizji rzeczywistości społeczno-politycznej. Z powodzeniem zdiagnozowano stopień korelacji między społeczną absorpcją wizji świata opartej na tej gnozie (dychotomiczny podział na „dobro” i „zło”, „nasi” i „obcy”, „przyjaciele” i „wrogowie”, i wynikające z tego konsekwencje dla argumentacji legitymizacyjnej systemu politycznego PRL) a możliwością utrzymania w posłuszeństwie poszczególnych segmentów klasy rządzącej. Autorka posługiwała się dobitnymi przykładami w tym zakresie, np. w drugiej połowie lat 40. XX wieku – skrajnie negatywna narracja „kwestii niemieckiej” i obrazu Armii Krajowej, w 1968 roku – „wrogów ludu” - „syjonistów”, a w 1981 roku – „ekstremy Solidarności”. Poprzez dogłębną analizę komparatystyczną zilustrowała i

zinterpretowała różnice w przywództwie politycznym I sekretarzy KC PZPR w kontekście zastosowania i skuteczności totalitarnej gnozy politycznej oraz jej aplikacyjnej ewolucji.

Autorka celnie ukazała wpływ tożsamości interesów aparatu partyjno-państwowego na spójność klasy rządzącej (pozytywnym są tutaj także zastosowane kryteria definicyjne). Udało się Jej wykazać związek między stopniem aprobaty aparatu władzy dla celów i interesów artykułowanych przez ścisłą elitę rządzącą a umiejętnością zaszczepienia przekonania o słuszności tychże interesów klasie rządzącej. Zdiagnozowała też wielopłaszczyznowy rozłam między niejednorodną wewnątrznie elitą rządzącą a wewnątrznie zróżnicowaną klasą rządzącą oraz masami społecznymi, które coraz wyraźniej kontestowały pryncypia systemowe, co w konsekwencji prowadziło do nieposłuszeństwa wobec I sekretarza KC PZPR. Istotnym przy tym wyzwaniem badawczym była próba odpowiedzi na pytanie, do jakiego stopnia, i czy w ogóle, podzielony aparat partyjno-państwowy (artykułujący zróżnicowane interesy) do ich realizacji jest w stanie zapewnić spójność w obrębie klasy rządzącej przynajmniej na poziomie biernej akceptacji systemu politycznego, co miało miejsce szczególnie w latach 80.

W ostatnim rozdziale (IV.) pt. „Relacje między klasą rządzącą a masami społecznymi” posługując się terminem „masy społeczne”, z poprzedniej epoki politycznej, zbadano możliwość artykulacji i agregacji interesów politycznych mas społecznych wobec dominacji interesów klasy rządzącej. Posiłkowano się przy tym pojęciami „struktura kratyczna” i „implozja systemu politycznego”. Interesującym poznawczo była analiza upodmiotowienia mas społecznych jako wyrazu oddolnej destabilizacji systemu społeczno-politycznego w kontekście implozji systemu politycznego PRL. Jak słusznie zauważyła Autorka proces nabywania podmiotowości politycznej przez masy społeczne poprzedzony jest bowiem artykulacją i agregacją ich interesów politycznych, a także społecznych i ekonomicznych, które z reguły poprzedzają te pierwsze. Podmiotami agregującymi wyartykułowane interesy mas społecznych i występujące w ich imieniu są różnego rodzaju organizacje, związki, zrzeszenia, stowarzyszenia czy wreszcie ugrupowania opozycyjne.

Podobnie jak w poprzednich rozdziałach Autorka z dużą starannością analizowane treści, poczynawszy od 1944 roku, a kończąc na roku 1989, obudowuje aparatem metodologiczno-teoretycznym, np. koncepcja artykulacji interesów politycznych Gabriela Almonda i Jamesa Colemana czy pojęcia „podmiotowości politycznej”. Bardzo rzetelnie nakreślono okoliczności, warunki i próby artykulowania swoich potrzeb i dążeń wobec władzy przez społeczeństwo polskie, w szczególności w okresie funkcjonowania NSZZ „Solidarność” (legalnie i w podziemiu) w kontekście sformułowanych zadań badawczych.

W Zakończeniu dokonano celnych i całościowych podsumowań. Dokonano też rekapitulacji zweryfikowanych pozytywnie i negatywnie hipotez badawczych. Podkreślono też trudności metodologiczne dotyczące konceptualizacji i operacjonalizacji użytych kategorii i pojęć. Należy zgodzić się z opinią Autorki o ich z jednej strony rozłączności, a z drugiej przenikalności. Utrudniało to tym samym dokonania jednoznacznych konkluzji oraz jednoznacznej weryfikacji przyjętych hipotez badawczych.

Jak konkludowała Autorka erozja przywództwa politycznego I sekretarza KC PZPR przebiegała pod wpływem wielu zróżnicowanych i współwystępujących czynników, spośród których nie sposób wskazać jednego kluczowego, który determinowałby pozostałe. Oddolna destabilizacja systemu politycznego i proces anihilacji władzy I sekretarza KC PZPR dokonywał się od samego początku istnienia Polski Ludowej, ale nie był to proces ciągły.

*

*

*

Pod względem formalnym rozprawę należy ocenić bardzo pozytywnie. Autorka posiadała umiejętność posługiwania się językiem naukowym, przy czym jest on precyzyjny i jasny w przekazie. Rozprawa została bardzo starannie przygotowana pod względem edytorskim. Aparat naukowy stosowany jest wzorcowo. W rozprawie zawarto 937 różnego rodzaju przypisów, co dobitnie świadczy o znajomości źródeł i opracowań z badanej problematyki oraz ich właściwym wykorzystaniu.

Bibliografia pokazuje ogrom pracy Autorki – kwerendy w archiwach i bibliotekach oraz pozyskanie źródeł internetowych. Bibliografia została podzielona na sześć części: Archiwalia (nie wydzielone), Źródła drukowane, Materiały prasowe, Czasopisma, Literatura przedmiotu, Źródła internetowe.

W dużym stopniu wykorzystano zasoby archiwalne (Archiwum Akt Nowych w Warszawie; Archiwum Państwowego w Gdańsku. Oddział w Gdyni; Archiwum Państwowego w Poznaniu; Instytut Pamięci Narodowej w Bydgoszczy, Poznaniu i Warszawie) oraz niezwykle bogate źródła drukowane. Oba dotyczą dokumentów partyjnych/rządowych/służb specjalnych (np. stanowiska, protokoły, plena, uchwały KC PZPR; zjazdy PZPR; przemówienia, referaty, listy działaczy partyjnych – przede wszystkim I sekretarza KC PZPR i członków Biura Politycznego KC PZPR), wywiadów, wspomnień, pamiętników, biografii i autobiografii przywódców partyjnych i opozycjonistów, a także druków urzędowych.

Wykorzystano także liczne tytuły prasowe, przede wszystkim dzienników rządowo-partyjnych, a także wydawnictw opozycyjnych/solidarnościowych (m.in. „Biuletyn

Informacyjny KOR”, „Biuletyn Informacyjny Sekretariatu KC”, „Biuletyn Strajkowy Mazowsze”, „Bratniak”, „Gazeta Lubelska”, „Głos Ludu”, „Komitet Oporu Społecznego „Solidarność” (KOS)”, „Kurier Polski”, „Po prostu”, „Rzeczpospolita”, „Słowo Powszechne”, „Sztandar Ludu”, „Trybuna Ludu”, „Tygodnik Mazowsze”, „Żołnierz Wolności”, „Życie Warszawy”). Podobnie długa lista dotyczy tytułów czasopism (m.in. „Droga”, „Kontakt”, „Krytyka. Kwartalnik Polityczny”, „Kultura”, „Miesięcznik Literacki”, „Najwyższy CZAS!”, „Nowe Drogi”, „Polityka”, „Res Publica”, „Współczesność”, „Z Pola Walki”, „Zeszyty Historyczne”, „Życie Literackie”).

Imponujące jest zestawienie bibliograficzne wykorzystanej literatury przedmiotu z zakresu historii najnowszej Polski, ustrojów politycznych, systemów partyjnych, elit politycznych, przywództwa politycznego oraz wielu innych aspektów rzeczywistości politycznej w perspektywie ogólnej i polskiej (w tym encyklopedie i leksykony politologiczne). Zestawienie to liczy ponad 320 pozycji. Warto podkreślić, że oprócz bardzo licznych i różnorodnych polskojęzycznych opracowań naukowych znalazły się tam również wartościowe publikacje w języku angielskim, np. dotyczące przemian w przywództwie, demokracji przedstawicielskiej, dyktatorskiego i autorytarnego przywództwa, posttotalitarnego przywództwa, charyzmatycznego przywództwa, władzy partyjnych sekretarzy, teorii totalitaryzmu i nowoczesnej dyktatury, przywództwa W. Jaruzelskiego, przywództwa w XXI wieku, polityki autorytarnych rządów, podziału władzy i przywództwa w reżimach autorytarnych, elit politycznych. Opracowania te stanowią nieocenione uzupełnienie źródeł pierwotnych i wtórnych.

Istotnym dopełnieniem literatury przedmiotu są źródła internetowe, składające się z tekstów naukowych, popularno-naukowych i popularnych.

Podsumowując, Bibliografia stanowi kompendium publikacji odnoszących się do tytułowej problematyki rozprawy i jest kolejnym ważnym jej pozytywem.

Autorka ma bardzo dobre rozeznanie w literaturze przedmiotu, zwłaszcza odnoszące się do kwestii przywództwa w PZPR. Dla przykładu, bardzo celnie wskazała na ważność z punktu wartości poznawczych: dzienników politycznych Mieczysława Rakowskiego; zapisków, notatek i wspomnień Józefa Tejhmy; cyklu wywiadów przeprowadzonych przez Teresę Torańską z byłymi przywódcami partyjnymi; „wywiadów rzek” z I sekretarzami KC PZPR i członkami Biura Politycznego KC PZPR oraz publikacji autorstwa Edwarda Gierka i Wojciecha Jaruzelskiego oraz innych źródeł i opracowań (np. publikacje Jerzego Eislera, Eleonory i Bronisława Syzdek, Jacka Wegnera, Konrada Rokickiego i Roberta Spalka, Dariusza Stoli i Marcina Zaremby, Andrzeja Friszke, Mirosława Szumiły i Marcina

Żukowskiego, Andrzeja Paczkowskiego, Romana Bäckera, Antoniego Dudka, Krystyny Trembickiej, a także autorów zagranicznych, np. Paula G. Lewisa).

Niezmierzalnie rzadko zdarza się, aby Autor/Autorka dokonywał szczegółowej analizy poszczególnych publikacji pod kątem ich naukowej wartości oraz użyteczności dla rozwiązania problemu badawczego.

Podsumowując, stan badań, przede wszystkim w Polsce, został on wnikliwie zdiagnozowany. Autorka słusznie konkluduje, że mimo znaczącej liczby opracowań brakuje monografii zbieżnej z tytułową problematyką rozprawy. Ponadto podkreśla Ona, że dotychczasowe publikacje w sposób dość wycinkowy traktują tę problematykę.

Autorka w sposób właściwy, można rzec nawet wzorcowy, dokonała doboru i selekcji źródeł pierwotnych i wtórnych, co przy ich olbrzymiej liczbie i ogromnej zawartości tekstu było zadaniem niezmiernie trudnym. Dzięki temu możliwe było całościowe ukazania relacji pomiędzy I sekretarzem KC PZPR, elitą rządzącą, klasą rządzącą i masami społecznymi w warstwie deskrypcyjnej (m.in. bogactwo i różnorodność prezentowania celnych cytatów). Stanowiło to nad wyraz solidną podstawę do dalszych procedur badawczych związanych z eksplanacją tytułowej problematyki rozprawy. Ponadto kompetentnie wskazała na problemy klasyfikacji źródeł pierwotnych i wtórnych, na przykładzie prasy opozycyjnej/podziemnej - źródło pierwotne (gdy tekst autora/autorów prezentujących własny punkt widzenia i będących bezpośrednimi uczestnikami, podmiotami, zachodzących wydarzeń) lub źródło wtórne (gdy treść ujęta jest w formie zwięzłego opracowania, typowego artykułu prasowego).

Nie tylko pod względem metodologiczno-teoretycznym rozprawę należy ocenić wysoko, ale także metodyki wykładu i rozwiązania problemu badawczego. Każdy rozdział zaczyna się od przypomnienia sformułowanych problemów i hipotez badawczych, które weryfikowane są w treści tego rozdziału, a na jego końcu przedstawiany i interpretowany jest stopień tej weryfikacji.

*

*

*

Jako recenzent chciałbym zwrócić uwagę na zaledwie kilka niedoskonałości rozprawy w warstwie merytorycznej i formalnej. Zdecydowana większość z nich ma formę sugestii.

Określenie „Rozdział drugi, będący zarazem pierwszym rozdziałem merytorycznym” (s. 18) wskazuje, że Rozdział pierwszy nie jest merytorycznym, co mija się z prawdą, gdyż też dotyczy treści rozprawy.

Przy tak długiej liście wykorzystanych publikacji bardzo trudno o jakiekolwiek wskazówki bibliograficzne. Tym niemniej sugerowałbym w dalszych peregrynacjach

naukowych wykorzystać dorobek badawczy Macieja Hartlińskiego (m.in. całościowy przegląd światowej i krajowej literatury przedmiotu)¹.

W odniesieniu do struktury rozprawy należy w Rozdziale I. uwzględnić podrozdziały (przynajmniej dwa).

Niektóre publikacje zamieszczone w źródłach drukowanych mogłyby być ujęte w części zatytułowanej „Literatura przedmiotu” oraz na odwrót.

W nielicznych przypadkach poprawniej byłoby stosować w stosunku do liczebników policzalnych określenie „liczba”, a nie „ilość” (np. „liczba tego rodzaju źródeł” zamiast „ilość tego rodzaju źródeł” – s. 14; „liczbą stanowisk” zamiast „ilością stanowisk” – s. 197; „liczby miejsc” zamiast „ilości miejsc” – 303; „liczby godzin” zamiast „ilości godzin” – s. 357).

W rozprawie znajdują się tylko nieliczne literówki, np. zamiast „Władza” – jest „Władcza” (s. 18, przypis 21) czy zamiast „Józef Czyrek” jest „Józef Czyrak” (s. 201) oraz powtórzenia (najczęściej dotyczące powielenia treści ze Wstępu w poszczególnych Rozdziałach, a w szczególności odnoszące się do hipotez badawczych).

* * *

Pod względem merytorycznym jak i formalnym rozprawę należy ocenić wysoko. Za oryginalne i godne docenienia należy uznać założenia badawcze. Na ich podstawie Autorka dokonała pogłębionej analizy erozji władzy I sekretarzy KC PZPR starając się ukazać wpływ różnorodności czynników wewnątrzsystemowych na ten proces. Przedstawiła też tendencje społeczno-polityczne, w ramach których proces ten przebiegał i sformułowała liczne przemyślane wnioski na podstawie tej analizy.

Wysoko należy ocenić analizę komparatystyczną, porównywanie charyzmy politycznej/osobowości charyzmatycznej i przywództwa politycznego Bolesława Bieruta, Edwarda Ochaba, Władysława Gomułki, Edwarda Gierka, Stanisława Kani i Wojciecha Jaruzelskiego. Adekwatnie ukazała złożoność wzajemnych zależności w strukturze władz PZPR, w ramach której następowała erozja przywództwa politycznego czy też problemu dotyczącego załamywania się posłuszeństwa mas społecznych wobec klasy rządzącej.

Celne konstatacje dotyczyły, np. braku posiadania charyzmy w przypadku osoby Edwarda Ochaba, złożoności przywództwa politycznego Władysława Gomułki, szczególnej

¹ Np. M. Hartliński, *Przywództwo partyjne w Polsce*, Toruń 2011; M. Hartliński, *Przywództwo polityczne. Wprowadzenie*, Olsztyn 2012; M. Hartliński, *Kierunki badań nad przywództwem politycznym. Analiza ilościowa na przykładzie polskich publikacji zbiorowych*, w: *Przywództwo polityczne w Polsce i na świecie*, red. M. Hartliński, Olsztyn 2013.

2

charyzmy przywódczej Wojciecha Jaruzelskiego czy analizy tzw. drużyny wodza W. Gomułki i W. Jaruzelskiego.

Autorka dużą uwagę poświęciła kwestiom terminologicznym. Podstawowe kategorie i pojęcia badawcze zostały w sposób wieloaspektowy zdefiniowane. Słusznie zwraca uwagę, że powszechnie używany termin „PRL” dotyczący okresu lat 1945-1989 formalnie obowiązywał od uchwalenia Konstytucji PRL z 1952 roku, zaś termin „III RP”, równie powszechnie używany w kontekście Polski po 1989 roku, z formalnoprawnego punktu widzenia funkcjonuje od uchwalenia Konstytucji RP w 1997 roku. Pozytywnym też są kompetentne odniesienia do pojęć niejednoznacznych, np. „totalitarnej gnozy politycznej” i ukazanie trudności w jego jednoznacznej klasyfikacji, jeśli chodzi o stopień jego „totalności”. Wartościowym poznawczo były też dysputy terminologiczne dotyczące możliwości uznania „nomenklatury” za „klasę rządzącą”. W opisie i interpretacji relacji między I sekretarzem KC PZPR a elitą rządzącą, oprócz terminów „przywódca” czy „przywództwo” sięga do określenia Aleksandra Hertza „drużyna wodza”. Podsumowując, Autorka ukazała swoje kompetencje w zakresie rozstrzygnięć terminologicznych. Za kolejny istotny pozytywny rozprawy należy uznać wkład własny Autorki w dyskurs terminologiczny nad badaną problematyką.

Należy pochwalić Autorkę za obiektywizm badawczy oraz rzetelność przeprowadzonych badań. Opiera się Ona na dotychczasowych i swoich ustaleniach faktograficznych, a odpięra różnego rodzaju publicystyczne teorie spiskowe, np. na temat okoliczności śmierci B. Bieruta. Obiektywizm ten przebija przede wszystkim poprzez analizę treści źródeł pierwotnych i wtórnych. Słusznie zwraca Ona uwagę, że inaczej należy interpretować treść wspomnień, pamiętników, dzienników czy wywiadów I sekretarzy KC PZPR i innych wysoko postawionych dostojników partyjnych tworzących ówczesne elity rządzące (m.in. cechy subiektywizmu, eksponowanie swojej pozytywnej roli etc.), aniżeli dokumentów przeznaczonych wyłącznie na użytek wewnętrzny kierownictwa PZPR (notatka służbowa czy raport), które w większości przypadków opisywały i diagnozowały zjawiska i procesy społeczno-polityczne zgodnie z rzeczywistością. Ta sama argumentacja dotyczy interpretacji dokumentów służb bezpieczeństwa.

Autorka posiada ważną umiejętność kontekstowej, a przy tym krytycznej interpretacji źródeł pierwotnych, zwłaszcza tych, które wytwarzane były li tylko na potrzeby rozgrywek wewnątrzpartyjnych i walki o władzę w PZPR. Kieruje się zasadą konfrontowania jednego rodzaju źródła z innym i odwołania się do możliwie najszerszego spektrum tekstów źródłowych. Ponadto podejście takie stosuje także względem źródeł wtórnych, np. treści zawarte w oficjalnych tytułach prasowych czy książkowych władz partyjno-rządowych winny

być konfrontowane z publikacjami opozycji w kontekście opisu tego samego zdarzenia. Słusznie podkreśla konieczność wyciągania bardzo ostrożnych wniosków z analizy źródeł pierwotnych i wtórnych oraz wskazuje na potrzebę ich wszechstronnego weryfikowania. W ten sposób Autorka zapewniła potrzebny w badaniach naukowych dystans poznawczy.

Autorka z powodzeniem włącza się do dyskursu naukowego na temat przywódców partyjnych w PRL. Z dużą kompetencją weryfikuje dotychczasowe ustalenia badawcze i z powodzeniem prowadzi merytoryczne polemiki oraz przedstawia własne ustalenia badawcze.

Należy pochwalić Autorkę za dojrzałość warsztatową, a z treści rozprawy przebiega samodzielność w procesie badawczym.

Rozprawa, po odpowiednim przygotowaniu redakcyjnym i edytorskim, powinna być wydana drukiem, o czym przesądza jej wysoka wartość merytoryczna.

*

*

*

Rozprawa doktorska Pani mgr Judyty Bielanowskiej pt. „Erozja przywództwa politycznego I sekretarzy KC PZPR” jest ważnym głosem w dyskursie naukowym dotyczącym przywództwa politycznego liderów partii hegemonicznej. Z przekonaniem stwierdzam, że w pełni spełnia ustawowe wymagania stawiane tego typu pracom (ustawa z dnia 14 marca 2003 roku o tytule naukowym i stopniach naukowych oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, Dz. U. z 2003 r., Nr 65, poz.595 i z 2005 r., Nr 164, poz.1365) i wnioskuję o jej przyjęcie.

